

УКРАЇНСЬКА ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА В ПЕРІОД НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941 –1944 рр.)

З нападом гітлерівської Німеччини на СРСР Українська Греко-Католицька Церква (УГКЦ) опинилася в новій політичній ситуації. До початку Другої світової війни і приходу Червоної Армії на західноукраїнські землі УГКЦ була тісно згуртована навколо ідеї служіння Богові та українському народові. У цей час Українська Католицька Церква в Галичині і на Закарпатті нараховувала 4,37 млн. віруючих, які проживали у п'яти дієцезіях і двох апостольських адміністратурах. Тут було 3040 парафій з 4440 церквами та каплицями. На чолі трьох епархій стояв митрополит А.Шептицький. У них працювало 10 єпископів, 2950 одружених священиків, 320 ієромонахів та 1090 монахів. Крім Богословської Академії, існувало п'ять духовних семінарій із 540 семінаристами і дві семінарські школи. Виходили релігійні журнали: чотири тижневики і шість місячників¹. Як відомо, за польсько-радянським договором 1920 року, до Польщі, крім Галичини, увійшла також Західна Волинь. Для керівництва нею митрополит А. Шептицький призначив спочатку єпископа Боцяна, а у 1920 р. – єпископа Чернецького. Але польський уряд не дозволив священикам УГКЦ працювати на Волині². У період радянської окупації 1939-1941 рр. діяльність УГКЦ була обмежена. З приходом німецької влади з'явилася надія на покращення становища населення Галичини.

Політика нацистських окупаційних військ стосовно УГКЦ виражалася у низці суперечливих дозволів та обмежень. 18 липня 1941 р. міська влада Львова вирішила повернути Церкві земельні угіддя, що були конфісковані радянською владою³. Водночас сільські землі, конфісковані комуністами, вважалися власністю німецької держави. Оскільки українське греко-католицьке духовенство значною мірою залежало від землі, яка була засобом для існування, то митрополит А. Шептицький висловлював своє невдоволення тим, що держава утримувала цю власність, а “наділи духовенства практично зводились до того, що може заощадити бідняк”⁴. Держава також надала субсидії українським душпастирям (50 райхсмарок на особу щомісяця), але А. Шептицький назвав це лише “політичним жестом”, а не справжньою допомогою (на субсидію був накладений 25-відсотковий податок)⁵.

Спочатку німецька цивільна влада виплатила УГКЦ загальну суму, яка становила 900000 злотих. Лише у квітні 1943 р. українські греко-католицькі єпископи почали отримувати щомісячну платню⁶. Однак таке фінансування, очевидно, не було пов’язане з далекосяжними планами фашистів (немає жодних доказів того, що воно передбачало якісь дії у відповідь з боку Церкви). З огляду на зубожіння духовенства, це було проблемою виживання. Надання грошової субсидії ніяк не вплинуло на ставлення митрополита А. Шептицького та духовенства до німецького режиму. Навпаки, до квітня 1943 р., коли почалися державні виплати, митрополит вороже ставився до нацистів, а згодом переконався, що навіть радянський режим кращий за гітлерівську окупацію.

Фінансову підтримку УГКЦ під час нацистського панування пропонували і церковні структури Німеччини. Так, німецький римо-католицький єпископат передав українським греко-католикам 15 млн. злотих, призначених “для боротьби з більшовицькою пропагандою”. Таку ж ініціативу проявило католицьке товариство, яке

допомагало німцям, що жили за межами рейху⁷.

Здавалося, що деякі зміни зумовили справді поліпшення умов, існуючих при радянській владі. Так, у листі до папи Пія II митрополит А. Шептицький вказував на те, що наступ вермахту на Східну Україну супроводжувався відбудовою церков та частковим відновленням релігійного життя. Розуміючи, що за німців була більша релігійна свобода, ніж за радянської влади, він оптимістично дивився на вирішення таких невідкладних проблем, як повернення церковних земель, конфіскованих радянською владою, та надання духовенству засобів для існування .

Все ж нова ситуація не була позитивною. Як писав митрополит, “все це зовсім не переважає тієї прихованої деморалізації, на яку наражаються бідні та слабкі”. І далі ще критичніше відзначав: “Є спроби залякати духовенство, як і всіх інших громадян, вимагаючи паспорти, дозволи та дотримання всіх інших розпоряджень, які тільки можна уявити, що обмежують громадянські права... над нашими головами як Дамоклів меч постійно висить загроза справжнього переслідування... пастирські послання та розпорядження конфіснують з найбезглазіших причин”⁸ .

Вважаючи ситуацію нестабільною, митрополит А. Шептицький вказував, що, крім обшуків та арештів, духовенство Львівської архієпархії зазнає й інших форм переслідування. Зокрема, українським католицьким священикам було заборонено уділяти Святі Тайни госпіталізованим радянським військовополоненим Червоної армії, а також охрещувати єреїв. Попри відновлення офіційного друкованого органу архієпархії та можливість видання пастирських листів без скорочень (їх обсяг у 1939- 1941 рр. становив одну-две сторінки) продовжувалися конфіскації, і німецька влада врешті – решт увела систему цензури ⁹ .

Частина західноукраїнського населення сподівалася на відновлення української державності. З проголошенням 30 червня 1941 р. у Львові Української Держави митрополит А. Шептицький 1 липня 1941 р. видав пастирський лист “До українського народу”, в якому говорилося, що “почалася нова епоха в житті Державної Соборної Самостійної України. Народні збори, що відбулися вчоращеного дня, ствердили і проголосили ту історичну подію”¹⁰. Цей лист було зачитано у всіх церквах. Відзначаючи у посланні важливість цієї події в житті українського народу, митрополит А. Шептицький звернув увагу на те, що “український народ мусить в цій історичній хвилині показати, що має досить почуття, авторитету життєвої сили, щоб заслужити на таке положення серед народів Європи, в якій міг би розвинути усі Богом дані сили. Карністю, солідарністю, совісним ставленням до обов’язків докажіть, що ви дозріли до державницького життя”¹¹. Церква підтримала відновлення Української Держави та проголошення українського уряду.

На нараді з ініціативи нового українського уряду, яка відбулася у Львові 6 липня 1941 р., було створено державний орган – Раду Сенійорів як дорадчу установу, яка могла б виконувати функції передпарламенту при новоствореному уряді. Президентом Ради було обрано Костя Левицького, почесним головою – графа А. Шептицького. У Раду, крім митрополита, увійшли відомі представники УГКЦ Йосиф Сліпий та Гавриїл Костельник¹².

Акт відновлення української державності активно підтримало українське греко-католицьке духовенство. З нагоди проголошення Української держави у всіх храмах Галичини відбулося урочисте богослужіння, а в м. Станіславі єпископ Г. Хомишин 12 липня провів святочну Службу Божу в кафедральному соборі¹³.

Частина греко-католицького духовенства вірила, що наявність в українців власних збройних сил примусить третій рейх рано чи пізно прислухатись до їхніх вимог,

припинити хижачьку політику щодо України. Станіславський єпископ Г. Хомишин і перемишльський єпископ Й. Коциловський та переважна частина духовенства підтримали участь греко-католицьких священиків як капеланів при різних українських військових одиницях, що співпрацювали з вермахтом, або перебували в його складі (батальйони “Nachtigall”, “Roland” та дивізія СС “Галичина”). Мала місце також співпраця духовенства з Українським Центральним Комітетом та Українським Допомоговим Комітетом на чолі з В. Кубійовичем¹⁴. Водночас А. Шептицький, відчуваючи антиукраїнську спрямованість німецького режиму, не схвалював такі дії.

В. Кубійович і капітан дивізії СС “Галичина” Й. Побігущий подали інформацію, яка була надрукована в газеті “Львівські вісті”, нібито митрополит у 1942 і 1943 роках був прихильником формування українських одиниць (зокрема, згаданої дивізії) у німецькому війську. Свідчить про це мала й участь вищого духовенства трьох єпархій Галичини в німецько-українських колабораційних святкуваннях, присвячених утворенню згаданих українських військових формувань¹⁵. Отже, вимальовується картина суперечливої, непослідовної поведінки майже всіх єпископів греко-католицького обряду.

Багато греко-католицьких священиків активно підтримували ОУН та УПА. А.Шептицький робив спроби примирити мельниківців і бандерівців. Та попри незаперечний авторитет, митрополит не знайшов бажаного послуху серед представників політичної еліти народу.

Митрополит був одним із натхненників українсько-польських переговорів у 1942-1944 рр. Крім того, відомі його драматичні виступи в серпні 1943 р., опубліковані в “Prawdzie” – органі Фронту Відродження Польщі на початку 1944 р. (зокрема “Мир о Господі”), де він закликав до припинення боротьби в ім’я збереження християнської любові, цивілізованості, національної гідності українців¹⁶.

Проте дуже швидко почали розгорнатися події не на користь українського народу. Нацистське керівництво заборонило існування Української Держави і переслідувало українських патріотів.

Українське греко-католицьке духовенство спочатку схвалювало німецький окупаційний режим, а згодом повністю заперечувало. Загалом ставлення митрополита А.Шептицького до німецької влади під час окупації Галичини було неоднаковим у різні періоди. Зміни позиції митрополита щодо німецької окупації були чи не найдраматичнішими моментами в його житті: спочатку він позитивно оцінював німецьке вторгнення як звільнення від радянського гніту, згодом підходив критичніше до деяких аспектів гітлерівської політики, а потім взагалі заперечував нацистський режим. Митрополит А. Шептицький підтримав німецьку владу в перші дні війни, сподіваючись на відновлення української держави. Як відомо, 5 липня 1941 р. митрополит виступив з прокламацією, в якій вітав “побідоносну німецьку армію, що зайняла вже майже цілий край... за освобождення від ворога”. Тоді в Бозі надія, що на підвалах солідарності і усильної праці всіх українців, повстала Соборна Україна не тільки як велике слово і ідея, але як живий, життєздатний, здоровий, могутній організм, побудований жертвою життя одних, а муравельною працею, залізними зусиллями і трудами других¹⁷.

Та невдовзі німецька влада почала репресії як до українського, так і до неукраїнського населення України. Надії на відновлення демократії та державності були втрачені. З приходом до Львова німці розстріляли майже 70 учених, почали масові розстріли у Києві. З липня 1941 р. викликали представників Українського Національного Комітету на чолі із Степаном Бандерою у Krakівське Генерал-губернаторство, вимагаючи скасування Акту від 30 червня 1941 р. та розпуску ОУН. Після відмови С. Бандери почалися масові арешти членів СУН, УНК, Українсько-Державного

Правління. 15 вересня 1941 р. під час масової облави було ув'язнено понад 2 тис. членів ОУН. Заарештовано і кинуто в тюрму, а потім перевезено до концентраційного табору в Заксенгаузен усіх тих, хто брали участь у львівських подіях: С.Бандеру, Я.Стецька, В.Стахіва, І.Габрусевича та ін. За неповними підрахунками, майже по всій Європі в концентраційних таборах опинилося понад 200 членів вищого керівного складу ОУН. У листопаді 1941 року в Києві була заарештована і згодом розстріляна елітарна група ОУН – А. Мельника – О.Теліга, О.Чемеринський, Р.Олійник та ін.¹⁸ У німецькому концентраційному таборі закатували двох братів Степана Бандери – Василя та Олександра. Василя Бандеру поляки, які були наглядачами над українськими політв'язнями, тільки за його прізвище катували найбільш “вишуканими” способами: кидали в кипуче вапно, били залізними палицями, змушували підкладати спину під дошки, по яких в'язні возили різні тягари. У таборі Авшвіц загинув доктор Олександр Бандера, замучений подібно, як Василь. Його дружина, італійка, даремно старалася звільнити його на волю за посередництвом італійської влади¹⁹.

23 листопада 1941 р. нацистське керівництво видало таємний наказ, за яким вимагало негайно заарештовувати всіх членів ОУН і після допиту таємно розстрілювати...”²⁰.

Такий розвиток подій призвів до відкритого виступу керівництва УГКЦ проти нацистів. У грудні 1941 р. “У посланні до духовенства” митрополит А.Шептицький рішуче засудив німецьку владу. Відмежовуючись водночас від московського комуністичного режиму, він вказував на конкретну небезпеку, яка буде загрожувати українському народові, якщо той зневіриться у засадах християнства. Про злочини німецьких нацистів в Україні А.Шептицький інформував папу Пія XII, зокрема про вбивства невинних людей, грабунки, масовий розстріл євреїв. За вказівкою митрополита греко-католицькі священики ставали на захист українців, виступали проти масового нищення євреїв. 28 березня 1942 р. А.Шептицький висловив у листі до Гітлера протест проти масового розстрілу євреїв та залучення української допоміжної поліції в німецьких акціях²¹. Він звергався до Гіммлера, а також до Міністерства закордонних справ Німеччини щодо нового поділу України, жорстокого поводження німецьких військ на Сході, а також щодо національного питання. За наказом А. Шептицького, у церквах і підвладних йому монастирях переховували євреїв, переважно дітей. Давид Кагане відзначає, що тоді врятували близько 400 дітей. Така позиція А.Шептицького викликала неприязнь до нього та усієї УГКЦ з боку вищого нацистського керівництва²². Незабаром було видано спеціальне розпорядження Гітлера про арешт А.Шептицького, але губернатор Галичини Карл Ляш довів недоцільність такого кроку через широку популярність А.Шептицького серед місцевого населення. Його арешт міг викликати велике збурення українського населення та стати на заваді у використанні українських націоналістів для противаги полякам у генерал-губернаторстві²³.

У листопаді 1942 року глава УГКЦ А.Шептицький видав пастирський лист “Не убий “, вказуючи, що церква активно виступає проти втягування українського населення у братобивчу війну та проти його участі в каральних акціях²⁴.

Другим важливим актом митрополита стало пастирське послання “Про милосердя”, написане в червні 1942 р. до духовенства і вірних, у якому звинувачувалися ті, хто брав участь у вбивствах. Послання закликало усіх віруючих осудити таких людей. “Вірні мусять показувати нещасним жертвам гріха обурення, – говорилося у посланні, – на їх поступування не з ненависті, а з любові для їх безсмертних душ. Християнська громада повинна дати відчути чоловіковбивцям, хто над ними має милосердя, але ними і бридиться”²⁵. УГКЦ захищала українське населення від

німецького терору. Митрополит А.Шептицький постійно цікавився становищем заарештованих німецькими окупантами діячів українського національно-визвольного руху, виступав на їх захист, хоч це було небезпечно для нього. Так, отримавши інформацію від доктора Величка про арештованих, які перебували у львівській в'язниці, митрополит А.Шептицький звернувся до губернатора з проханням їх помилувати. Митрополит намагався захистити українців різними способами, використовуючи свій авторитет і зв'язки. Дізнавшись, що 16 українських священиків ордену Василіан працюють у Празі на вугільному підприємстві “Каролінен-шахт” робітниками, глава УГКЦ звернувся до Віденського архієпископа, кардинала Теодора Інніцера з проханням допомоги у їх звільненні²⁶.

У період німецької окупації на Україні, крім трагічних для українського народу наслідків, були й окремі позитивні моменти у церковному житті. Серед них важливою була спроба відновити за почином митрополита Андрея Шептицького в 1941-1942 роках християнську єдність українських церков. Порозумінню сприяло те, що українці відновили свою церковну організаційну структуру, починаючи з Холмщини, Волині, Поділля, Правобережжя і частини Лівобережжя, в формі Української Автокефальної Православної Церкви, очолюваної митрополитом Полікарпом Сікорським й Української Автономної Православної Церкви під проводом Олексія Громадського.

Ще в січні 1941 року у листі екзархів УГКЦ до Секретаря Східної Конгрегації Є.Тіссерана повідомлялося про розпочату унійну працю на території Радянського Союзу. “9 жовтня 1939 року, –зазначалося у листі, – митрополит А.Шептицький поділив усю радянську Росію на екзархати Апостольської столиці”. Єпископа Николая Чарнецького він призначив екзархом Волині, окупованої частини Полісся, Холмщини, Підляшшя і тимчасово Білорусії, всечеснішого о.Клиmenta Шептицького, ігумена студитів, – екзархом великої Росії та Сибіру, о.Й.Сліпого – екзархом Великої України²⁷. У грудні 1941 року кардинал Є.Тіссеран призначив Й.Сліпого, Н.Чарнецького та А.Неманцевича апостольськими адміністраторами на території Радянського Союзу²⁸.

Тридцятого грудня 1941 р. митрополит А.Шептицький у зверненні “До православних архієреїв в Україні” стверджував, що для “осягнення наших національних ідеалів треба нам єдності”. Відзначаючи величезний вплив церкви на життя українського народу, А.Шептицький вважав, що релігійна єдність є могутнім фактором досягнення національної консолідації. Водночас митрополит розумів, що у церковних непорозуміннях винні насамперед керівники церков. З цього приводу він писав: “Передусім, думаю, треба, щоб ми всі бажали помирення, щоб того помирення бажало й наше духовенство і вірний народ у всіх наших єпархіях. Треба дальнє про це поєднання молитися, себто треба нам заряджувати такі богослужження, в яких брало б участь і духовенство і народ, а які мали на меті просити в Бога потрібної благодаті. Вкінці треба, щоб ми, з обох сторін, були готові до потрібних для цього уступок ”²⁹.

У зверненні ”До української православної інтелігенції” від 3 березня 1942 р. А.Шептицький, вказуючи на її велику роль в українському суспільстві, підкреслював, що “хоч би Ваша праця над примиренням не довела до повного з’єднання, вона принесе українському народові велику користь”³⁰. Така активна позиція керівництва УГКЦ в справі церковної єдності сприяла зближенню церков України. У січні 1942 року на пропозицію митрополита А.Шептицького у церквах України проводився ”Тиждень з’єднання Церков”³¹. У жовтні 1941 року до Львова приїхала делегація Української Автокефальної Церкви для переговорів про злуку церков. Навесні 1942 року у Львові відбувся Архієпархіальний собор УГКЦ, на якому вирішувалося основне питання – релігійна єдність народу³².

На думку митрополита, “повна злуга греко-католицького і українського православних віровизнань – справа хіба дальшої майбутності”, що може привести до проголошення у перспективі українського патріархату. А.Шептицький переконував, що не має тут ніякого особистого інтересу. “Я сповняю тільки обов’язок українського патріота”, - писав владика. При цьому підкреслював, що “кіївський митрополит мусить бути вибраний із православних чи автокефальних архиєреїв, чи священиків. Коли б він був з’єднаний з Вселенською Церквою, ми всі греко-католики підлягали б йому, і я перший радо піддався б його верховній владі”³³.

Однак мудрий голос владики Андрея залишився голосом не почути, “голосом вопіющого в пустині” роздорів і хаосу.

Надзвичайно повчальною для українського народу була і є дотепер праця митрополита А.Шептицького “Як будувати Рідну Хату”, написана в роки війни. У “Рідній Хаті” (так він називав Україну) потрібна й “Рідна маті”. Рідною і справжньою матір’ю для українців є церква. А.Шептицького турбував поділ цієї Хати між ворогуючими братами. Однак він був переконаний, що “український народ є одним народом, дехто схоче навіть сказати - одним організмом, тому й належить йому стати і суцільним національним твором”³³.

Параadoxом є те, що велике прагнення українця мати свою державу розбивалося при зіткненні з прагненням окремої партії, групи чи навіть кількох людей мати цю державу такою, якої вони хочуть. Незгоди між українцями, суперечки, розбрат, сварки, відзначає митрополит, нищили кожну їхню національну справу. Відтак руйнувалася праця численних палкіх патріотів.

Митрополит вважав український народ далеким у своїй організації від “природного організму”. Він нагадує швидше “купу піску”, а не могутнє дерево, в якому розвивається життя, сповнене сил і здоров’я. Відзначивши цю особливість українців, А.Шептицький запитує: яка причина цього розбрату, ненависті, незгоди, сварок між ними, чому виникають труднощі у порозумінні, чому попри єдність мови й звичаїв, вони ніяк не почнуть спільної праці, чому кожне непорозуміння між українцями переростає в “хронічний стан антагонізмів”, хоча з обох боків ніби є “найбільша воля і патріотизм”³⁴.

Розмірковуючи над цими складними проблемами, митрополит зауважує, що патріотизмові українці завжди притаманний “брак самокритицизму. У многих направах, – пише він, – ми ще люди примітивні, для яких і демонстрація, фраза і шум часто видаються чимось важнішим, ніж спокійна земна розвага та витривала праця. В нашій суспільності надто часто стрічається людей, що себе уважають фаховими політиками, хоч не мають ніякого фаху і ніякого спеціального знання “. На думку митрополита Андрея, “лише та нація може бути духовно сильною і мати вплив на інші народи, яка, виступаючи репрезентом якоїсь ідеї універсального значення, залишає свій слід у культурі християнського світу “. Така роль волею Божою була відведена Україні, яка прийняла нероз’єднане християнство, вміло пов’язала його зі своєю дохристиянською культурою і створила особливий тип християнства на Сході Європи— українсько-слов’янський, що довго мав приязні взаємини з Римом і здійснював великий вплив на своїх сусідів”³⁵.

На жаль, український народ протягом століть зазнав поневір'янь під владою різних держав. До того ж його земля “лежить на пограниччі двох культур, взаємно собі противних, майже собі ворожих: східної і західної, культур, що належать до різних віросповідань, церков, вражених, в свою чергу, симптомами роз’єднання. Відцентрові сили в релігійному житті країни виявилися більшими і сильнішими, ніж доцентрові,

єднальні. Це розірвало і поділило на частини Христову Церкву". Тому український народ має православ'я, підпорядковане неканонічній Московській церкві, Українську автокефальну церкву, Греко-католицьку церкву, підпорядковану Римському престолові і католиків латинського обряду, а також "поважне число різних протестантських сект". "Мало який народ у релігійному житті поділено, як наш народ", – з сумом підкреслював А.Шептицький³⁶.

Митрополит виробив конкретну програму дій для "релігійного помирення". Вона визначала такі завдання: 1) кожне віросповідання має зробити можливі поступки, "на які совість дозволяє" і які не йдуть супроти послуху Святому Законові, супроти обов'язків перед Богом" ; 2) питання помирення треба розв'язувати самостійно, "не лишати рішення чинникам українському народові чужим, а може й ворожим", зокрема Російській церкві; 3) вирішення своїх проблем не ставити в залежність від порозуміння між Римом, Царгородом чи Москвою; 4) в пошуках порозуміння "однаково брати релігію за релігію, а не вважати її за політичний чинник в досягненні іншої мети"; 5) щоб порозумітися, треба "користуватися однією мовою", якою виступає християнський світогляд; 6) позбутися "духа розколу і ненависті " між українцями³⁷.

На жаль, політичні умови та подальший розвиток історичних подій не дали змоги реалізувати ці задуми. Таким чином, УГКЦ в період німецької окупації в Україні всіляко захищала права українського народу, сприяла збереженню та піднесенню його християнської духовності, моральної злагоди, ширila ідеї національної консолідації, підтримувала боротьбу за відновлення української державності.

¹ Мартиролог українських церков. У 4-х томах. Українська католицька церква. Документи, матеріали. Християнський самвидав України.- Торонто-Балтимор, 1985. – Т. 2. – С .50-51.

² Центральний державний історичний архів України у м.Львові (далі – ЦДІА України у м.Львові), ф. 358, оп. 3, спр. 104, арк. 1 – 4.

³ Постанова управи міста Львова про повернення митрополитові Шептицькому земель в районі Кайзервальда, 18 липня 1941 р./// Правда про унію : документи і матеріали. – Львів, 1968. – С. 304.

⁴ Лист митрополита А.Шептицького до папи Пія XII, 29-31 серпня 1942 р. //Actes et Documents du Saint Siege relatifs a la seconde Guerre Mondiale . – T 3: Le Saint Siege et la situation religieuse en Pologne et dans les Pays Baltes . 1939-1945, Citta del Vaticano City, 1967. – S. 627.

⁵ о. Гринишин М. Артикули для започаткування процесу беатифікації. – Рим, 1958. – С. 27 – 28.

⁶ Plus E. Crakiw greckockatlika w okresie wojny i okupacji hitlerowskiej // Slaskie Studia Historyczne. Slask, 1975. – S. 72.

⁷ Кравчук А. Християнська соціальна етика під час німецької окупації Галичини, 1941 – 1944: митрополит Андрей Шептицький про солідарність, опір владі та захист святості життя // Ковчег. Науковий збірник з церковної історії. Число 2. – Львів, 2000. – С. 225.

⁸ Лист митрополита Шептицького до папи Пія XII, 29 серпня 1941 р. // Beatificationis et Canonization Servi Dei Andreae Szeptyskij Arhiepiscopi Leopoliensis Ukrainianorum Metropolitae Haliciensis. T.1: Epistolae et Relationes ad Sanctam Sedem Lingua Gallica Exaratae. – Roma, 1965. – S. 2.

⁹ о. Гринишин М. Артикули для започаткування процесу беатифікації. – С. 45.

¹⁰ Самостійна Україна (Станіславів) – 1941. – Рік 1. – Ч. 3 – 10 липня; Митрополит Андрей Шептицький. Документи і матеріали. 1899-1944. Том 2. Церква і суспільне питання. Книга 1. Пастирське вчення та діяльність / За ред. Андрія Кравчука. – Львів, 1998.– С. 516-517.

- ¹¹ Самостійна Україна (Станіславів). – 1941. – Рік 1. – Ч. 3. – 10 липня.
- ¹² Горак С. Українці і Друга світова війна. Досвід співпраці з Німеччиною 1941–1942 // Український історик. – 1979. – № 1 – 4. – С. 26 – 27.
- ¹³ Українське слово. – 1941. – 24 серпня.
- ¹⁴ Станіславське слово. – 1942. – Ч.36. – 1 квітня; 1943. – Ч.50. – 20 листопада.
- ¹⁵ Львівські вісті. – 1943. – 9 липня.
- ¹⁶ Тожецький Р. Митрополит Андрей Шептицький // Ковчег. Збірник статей з церковної історії. Число 1. – Львів, 1993. – С. 116 – 117.
- ¹⁷ ЦДІА України у м.Львові, ф. 358, оп. 1, спр. 11, арк. 4 – 5.
- ¹⁸ Kosyk W. Das Dritte Reich und die Ukrainische Frage (Dokumente 1934-1944). Ukrainianisches Institut im Munchen. – Wien, 1970. – S. 74 – 76.
- ¹⁹ У боротьбі за Українську Державу. Есеї, спогади, свідчення, літописання, документи Другої світової війни. – Вінніпег, 1990. – С. 33.
- ²⁰ Яшан В. Під брунатним чоботом. Німецька окупація Станіславщини в Другій світовій війні. 1941 – 1944. – Торонто, 1989. – С. 72 – 73.
- ²¹ Гайновський М. Митрополит Андрей Шептицький – честь і окраса церкви і українського народу // Берестейська унія (1596 – 1996). Статті й матеріали. – Львів, 1996. – С.204 – 205.
- ²² Plus E. Patriarcha Galicyjski. Rzecz o arcybiskupie Andrzeju Szeptyckim metropolicie grekokatolickim (1865 – 1944). – Wroclaw, 1999. – S. 212 – 214.
- ²³ У боротьбі за Українську Державу. Есеї, спогади, свідчення, літописання, документи Другої світової війни. – Вінніпег, 1990. – С.34.
- ²⁴ Львівські Архієпархіальні Відомості. – Львів, 1942, листопад. – Ч.11. – С. 177 – 183.
- ²⁵ Письма-послання митрополита Андрея Шептицького, ЧСВВ з часів німецької окупації. – Ч. 2.: Бібліотека логосу. Т. XXX. –Йорктон, 1969. – С. 165 – 182.
- ²⁶ ЦДІА України у м. Львові, ф. 201, оп. 1. спр. 104, арк. 25 – 26.
- ²⁷ Там само, ф. 201, оп. 1, спр. 116, арк. 1 – 6.
- ²⁸ Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Церква і церковна єдність. Документи і матеріали. 1899-1944. – Т.1. – Львів, 1995. – С. 331 – 332.
- ²⁹ ЦДІА України у м. Львові, ф. 358, оп. 3, спр. 7, арк. 96.
- ³⁰ Там само, ф. 358, оп. 3 т, спр. 15, арк 1.
- ³¹ Письма-послання митрополита Андрея Шептицького, ЧСВВ з часів німецької окупації.
- ³² Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Церква і церковна єдність. Документи і матеріали. 1899-1944. Т. 1. – С. 370 – 382.
- ³³ Письма-послання митрополита Андрея Шептицького, ЧСВВ з часів німецької окупації. – С. 178.
- ³⁴ Шептицький А. Як будувати Рідну Хату? – Львів, 1999. – С. 22.
- ³⁵ Там само. – С. 34.
- ³⁶ Декрет Архієпархіального Собору 1943 р./// Шептицький А. Листи- послання (1939-1944). – Львів, 1991. – С. 410 – 411.
- ³⁷ Колодний А.,Филипович Л. Релігійна духовність українців: вияви, постаті, стан. – Львів, 1996. – С. 136-137.